

TURKISTONDA SOVET HOKIMIYATI O'RNATILISHI MASALASINING TARIXSHUNOSLIKDA O'RGANILISHI

Boboqulov Xurshid Faxriddin O'g'li

Samarqand Davlat Universiteti Tarix Fakulteti 2-Kurs Magistr

Annatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada Turkiston o'lkasida muxtoriyatning ag'darilishi, bolsheviklar hokimiyatining o'lkada zo'rlik bilan o'rnatilishi va bu boradagi xalqimizga nisbatan mustamlakachilik siyosati nohaqliklar, xo'rliklar xalqimiz tarixining ayanchli sahifalaridan biriga aylantirilishi haqida so'z borgan.*

Kalit so'zi: *Sho'roi islom, al-Izoh, al-Isloh, urf-odatlar, turmush tarzini.*

O'zbekiston mustaqillikka erishgan kundan boshlab tariximizga bo'lgan munosabat tubdan o'zgarib, sovet davrida nato'g'ri baho berilgan yoki yuzaki ko'rib, chiqilgan masalalarga jiddiy ilmiy yondashuv kuchaydi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi vazirlar Mahkamasining 1998 yil 27 iyuldagi "O'z RFA tarix instituti faoliyatini takomillashtirish haqidagi qaroridan so'ng haqqoniy tarixni yaratish, bu jarayonda birlamchi manbalarga asosiy e'tibor berish, qo'yilgan muammoni soha mutahassislari tamonidan hal etilishi, mavjud muammolar yechimini kutayotgan muammolar talayginaligi" ana shunday masalalardan biri. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda mavzu doirasida mavzu yuzasidan ko'pgina ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Jumladan, N. Jo'rayevning 2011 yilda nashr etilgan "O'zbekiston tarixi" darsligi, B.Eshovning "O'zbekistonda davlat va boshqaruv tarixi" nomli qo'llanmasi, Q. Rajabov tomonidan yaratilgan "Farg'ona vodiysidagi istiqloqchilik harakati: mohiyati va asosiy rivojlanish bosqichlari" nomli monografiya, R. Shamsutdinov va Sh. Karimovlar tomonidan tayyorlangan "O'zbekiston tarixidan materiallar", "Vatan tarixi" nomli o'quv qo'llanmalari, "O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida" nomli darslik, R. Shamsutdinovning "Istiqlol yo'lida shahid ketganlar" va boshqalar shular jumlasidandir. Ammo, shunga qaramasdan Turkistonda sovet hokimiyatiga qarshi qurolli qarshilik harakati qatnashchilariga nisbatan qo'llanilgan qatag'onlik siyosati bo'yicha ma'lumotlar tizimli ravishda tadqiq qilinmagan. Shu sababdan, mavzuning dolzarbligidan kelib chiqib, tadqiqot ishini Turkistonda sovet hokimiyatiga qarshi qurolli qarshilik harakati qatnashchilariga nisbatan qo'llanilgan qatag'onlik siyosatini o'rganishgan.

Tarixda ilk marta Butunturkiston miqyosida musulmonlar qurultoyi chaqirilib, unda tub xalqlarning muxtoriyat tomon qat'iy intilishi, o'z an'analari, urf-odatlar va turmush tarzini izchil himoya qilishi aytiladi. Unda Turkiston musulmonlarining Milliy Markazi - **Turkiston o'lka musulmonlar kengashi** (Kraymussovet) tashkil qilindi. Mustafo Cho'qayunga rais, Munavvarqori Abdurashidxonov va Ahmad Zaki Validiy kotiblar bo'lishdi. Qurultoyda qabul qilingan tashkilot dasturida o'lka musulmonlari orasida islohotlar o'tkazish g'oyalarini tarqatish, mintaqadagi barcha musulmonlarni yagona maslak va fikr asosida birlashtirib, Turkistonga muxtoriyat maqomini berish uchun kurash vazifasi qo'yilgan.

MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS

1917-yil aprel oyidayoq tashkilotning Samarqand, Qo‘qon, Namangan, Andijon, Marg‘ilon, Skobelev (Farg‘ona), Marv, Turiston, Oqmachit (Qizilo‘rda), O‘sh va boshqa shaharlarda shu‘balari tuzilgan. Toshkentda “Sho‘roi islom” nomli gazeta ham chiqarilgan. Biroq taraqqiyparvar ziyolilar (jadidlar) bilan eskilik tarafdorlari bo‘lgan ayrim ulamolar (qadimchilar) o‘rtasidagi kelishmovchiliklar “Sho‘roi Islo- miya” tashkiloti safida bo‘linish yuz berishiga olib keldi. **1917-yil iyunda** tashkilotdan bir guruh ulamolar ajralib chiqib, Qo‘qon va Toshkentda yangi jamiyat – **“Sho‘roi Ulamo”**ga asos solishdi. Jamiyatning Toshkent, Qo‘qon, Samarqand, Namangan shaharlaridagi shu‘balari faol ish olib borgan. Toshkent shu‘basiga Sherali Lapin rahbarlik qilgan.

Jamiyatning eng yirik Qo‘qon shu‘basiga Mulla Muhiddinxon, Mulla Ulug‘xon To‘rayev rais bo‘lishgan. Jamiyat dasturi va nizomiga ko‘ra, ichki siyosiy tuzilmada shariat qonunlariga qat‘iy rioya qilish, milliy-diniy qadriyatlarni yuksaltirishga da‘vat etilgan va madrasalarni iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash aytilgan. “Sho‘roi Ulamo” tomonidan **“al-Izoh”** va **“al-Isloh”** jurnallari nashr qilingan.

Ulamochilar tashabbusi bilan 1917-yil sentyabrda Toshkentda Turkiston va Qozog‘iston musulmon- lari qurultoyi o‘tkazilgan. Unda ulamochilar va sho‘roi islomchilar o‘zaro bir- lashib, **“Ittifoqi muslimin”** siyosiy partiyasini tuzdilar (1918-yil may oyida bolsheviklar tomonidan “Sho‘roi Islomiyat” va “Sho‘roi Ulamo” tashkilotlari tugatildi).

Amir zamonidayoq o‘ris harbiylariga qirg‘in solishdan ish boshlagan va qisqa fursatda katta shuhrat qozongan. Ibrohimbek amir Olimxonning ko‘p martabalariga erishgan. Amir Afg‘onistonga o‘tib ketgach ham unga bir qancha hadyalar va unvonlar yuborgan. Amir Olimxon Sharqiy Buxoroda yashagan muddat ichida Ibrohimbekka o‘xshash yovqur, qo‘rqmas kishilarga tayanib, sovetlarga qarshi savashgan edi. Muhammad Ibrohimbek hatto Dushanbe shahrini bolshevoylardan tortib ham oldi. Ammo qizil askarlar, G. Frezer bergan ma‘lumotlarga qaraganda, shahardan chekinish paytida 50 ming kishini qilichdan o‘tkazib ketishgan⁴¹.

Ibrohimbek 1920 yil avgustdan to 1926 yilga qadar “lashkari islom”, (“Islom lashkari”) ni tuzib, unga bosh qo‘mondon sifatida Frunze, A.I.Kork, S.Pugachev, A.N.Todorskiylar boshchiligidagi bosqinchi qizil askarlarga qarshi mardonavor jang qildi. 1926 yilda o‘z mujohid yigitlari bilan Afg‘onistonga o‘tib ketishga majbur bo‘ldi. Ibrohimbek Qobul shahriga yaqin Qal‘ai Fatuda birmuncha vaqt Said Olimxon bilan birga yashadi. Afg‘oniston hukumati unga har oyda ming rupiya, Buxoro amiri esa besh yuz rupiya ajratadi. Keyinchalik Afg‘oniston taxtiga Nodirxon kelgach (1929 yilda), muhojirlar bilan Afg‘oniston lashkarlari o‘rtasida birodarkushlik urushi kelib chiqdi. Behuda qon to‘kislardan charchagan Ibrohimbek 1931 yilda o‘z vataniga qaytib keladi va o‘z ixtiyori bilan sho‘rolarga taslim bo‘ladi. Bolshevoylar Ibrohimbekni hamma vaqt eng xavfli raqiblardan biri sanab kelganlar. Chunki u qizil askarlarga qarshi janglarda bir necha bor qahramonlik va jasorat namunalarini ko‘rsatgan. Shu bois u amir Olimxonning ham katta hurmatini qozongan edi. 1921 yilda ana shunday jasoratlardan birini namoyon etgan edi. Amir Olimxon Sharqiy Buxoro orqali Afg‘onistonga o‘tib ketayotganda Hisor

begi Ibrohimbekni amirga tanishtiradi va uni “Har qanday topshiriqni bajarishga qodir”, deb ta’riflaydi. Amir Ibrohimbekning dovyurakligi va jasurligini sinab ko’rish maqsadida Dushanbe shahrida qolib ketgan uchta musulmon tug’ini olib kelish to’g’risida farmon beradi. Qizil askar qismlari shaharni har taraflama nazorat qilib turishgani bois bu farmonni bajarish nihoyatda qiyin va xavfli hisoblanar edi. Shunga qaramasdan, Ibrohimbek do’sti Asadullobek bilan birgalikda amir farmonini to’la va bekamu-ko’st bajaradi. Muhammad, Ibrohimbek ayniqsa vatan xoinlari va sotqinlarini butun qalbi vujudi bilan yomon ko’rar edi. Sho’rolar turli yo’llar bilan tub yerli aholining qizil askarlarga qarshi yagona jabha bo’lib kurash olib borishini barbod qilish uchun arzimagan sadaqalar va mansablar va’da qilib, ularning ba’zi bir qismini sotib olar va o’zining razil maqsadlari yo’lida foydalanardi. O’zbekiston Kommunistik (bolshevoylar) firqasi MQsining 1925 yil 30 iyundagi mahfiy ko’rsatmasi bu fikrni tasdiqlaydi: “Bosmachilarning rahnamolarini: Ibrohimbekni, Rahmon dodhoni, Ismatni yo’q qilish uchun bizga o’z hohishi bilan taslim bo’lgan ishonchli yigitlardan maxsus guruh tuzilsin”.

Bundan tashqari, milliy istiqlol va ozodlik uchun kurashning yirik markazlaridan biri G’arbiy Buxoro edi. Ibrohimbek va Anvar poshsho harakatlaridan ruhiy oziq olgan G’arbiy Buxoro xalqi, ayniqsa, Buxoro, G’ijduvon, Parmez, Vobkent va Qorako’l ahli amir Olimxonga maxsus noma bilan murojaat qilib, sho’rolarga qarshi kurashda amir tomonidan qo’mondon tayinlanishini so’radilar. Bu talab hisobga olinib, buxoroliklarning katta hurmatiga sazovor bo’lgan Mulla Abdul Qahhor u yerga “Islom lashkarlari qo’mondoni” etib tayinlanadi. Buxoro amirining bu to’g’ridagi nomasini 1922 yil 12 mayda Anvar poshshoning vakili turk zobiti Usmon Afandi olib kelgan. Mulla Abdul Qahhor huzurida Zakiy Validiy To’g’on, Buxoro xalq sho’rolar jumhuriyati harbiy noziri Abduholiq Orifov va boshqalar bo’lgan. Mulla Abdul Qahhor tez orada katta kuch to’playdi va qizil askarlarni dahshatga soladi. Uning qo’mondonligidagi islom lashkarlari safiga Buxorodan 6000, G’ijduvop, Vang’oze, Vobkent, Shofirkon, Parmezdan 2000 tadan, Bahovaddindan 2000, jami 25 ming kishi uyushadi va bir qator tarixiy g’alabalarni qo’lga kiritadi. Islom lashkarlari G’ijduvondan qizil askarlarni haydab chiqarib, Nurota va Karmana tomon yurish boshladilar, G’arbiy Buxoroda sho’ro hokimiyatini tugatishga muvaffaq bo’ldilar.

Turkistondagi qurolli harakatni bostirish ayniqsa 1920 yil may oyining o’rtalarida o’lkaga M.V.Frunzening kelishi munosabati bilan yanada dahshatli tus oldi. Kurashning siyosiy va murosasozlik yo’lidan voz kechildi. “Bosmachilarga qarshi hal qiluvchi so’nggi kurash” shiori bu davrning asosiy yo’nalishi edi. Kurashning asosiy va bosh usuli zo’rlilik va kuch ishlatishga qaratildi. Farg’ona vodiysi ikkinchi marta harbiy holatda deb e’lon qilindi. Ommaviy qatag’onlar boshlandi. Vodiydagi butun fuqorolik boshqaruv ishlari avgust oyida tuzilgan Harbiy Kengash ixtiyoriga topshirildi. Aslini olganda Farg’ona vodiysida zo’rlikka tayanuvchi harbiy diktatura o’rnatildi.

Turkfront RHK a’zosi P. I. Baranov Farg’ona vodiysining diktatorligi lavozimiga tayinlandi. M. V. Frunze qo’mondonligidagi Turkiston fronti Inqilobiy Harbiy Kengashi qurolli qarshilik harakatini qonundan tashqari deb e’lon qildi, uning rahbarlari bilan olib

boriladigan har qanday muzokaralarni ta'qiqladi, ozodlik va milliy mustaqillik uchun kurashayotgan barcha kuchlarni qirib tashlash lozimligi to'g'risida dasturiy ko'rgazma berdi. Bu dastur "Qizil armiyaning bosmachilarni tugatishdagi roli" deb atalgan dasturiy to'plamga mos va xos edi. Unda quyidagi daxshatli ko'rsatma berilgan edi: "Biz bosmachilardan faqat yerli aholini qirib tashlash orqaligina qutulamiz". Shundan so'ng qurolli harakat qatnashchilari va ularga yordam berayotgan tinch aholi vakillari va ularning oilalariga nisbatan shafqatsiz qatag'on usullari qo'llanildi. Masalan: Turkiston Favqulodda komissiyasi (CHK) Maxsus bo'limi qarori bilan 1920 yil may oyining boshida Farg'ona vodiysidagi qurolli qarshilik harakati qatnashchilari ayg'oqchisi deb M. Rahimov, qurol yarog' etkazib beruvchilar deb A. Otajonov, U. Umrzaqov, qurolni sotib olib beruvchilar S. Ollanazarov, Jumaboev, Magamedov, shuningdek Qizil armiya qo'shinlarining joylashuvi, ularning soni haqida ma'lumot berib turgani uchun Mullabobo Toshmuhammedovlar otildi. Qurolli harakatni bostirish choralari kuchaytirishda markazlashgan boshqaruvni tashkil etish maqsadida 1920 yil 1 iyunda Turkfront qo'mondonligi 2- Turkiston o'qchi dviziyasi harbiy kengashi tuzib unga butun Farg'ona frontidagi qo'shinlarni bo'ysinishi haqida buyruq chiqardi. 17 iyunda 2-Turkiston dviziyasi harbiy kengashi "Bosmachilikni tezroq tugatish va Farg'onada tinchlikni o'rnatish" maqsadida boshqaruvni harbiy xokimiyatga topshirish haqida qaror qabul qildi. ovet xukumati vodiya askarlar soni va texnika, qurol yarog'ni ko'paytirish orqali tezroq qurolli harakat qatnashchilarini qirib bitkazishni xoxlardi. Shu maqsadda sovet xukumati Farg'ona vodiysiga Qizil armiyaning yangidan-yangi qismlarini jo'nata boshladi.

Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, bizning ota-bobolarimiz asrlar davomida o'z oilalari, muqaddas tuproqlari, diniy e'tiqodlari, urf-odatlari va an'analariga sodiq qolishni ulug' ish deb hisoblashgan. Bu daxlsiz urf-odatlarning buzilmasligi uchun o'zbek xalqining ming-minglab sodiq o'g'lonlari o'z hayotlarini qurbon qilganlar, yurt mustaqilligi uchun bo'lgan janglarda shahid ketganlar. Turkiston mintaqasi Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingan vaqtdan beri to'xtamagan milliy ozodlik harakati xalqning milliy o'zligini anglashida, o'z Vatani va millatining ozodligi va mustaqilligi uchun uning vatanparvarlik intilishlarini mustahkamlashda ulkan ta'sir ko'rsatdi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Turkiston o'lkasida muxtoriyatning ag'darilishi, bolsheviklar hokimiyatining o'lkada zo'rlik bilan o'rnatilishi va bu boradagi xalqimizga nisbatan mustamlakachilik siyosati nohaqliklar, xo'rliklar xalqimiz tarixining ayanchli sahifalaridan biriga aylandi. Natijada, bu holat o'lkamiz xalqlarining milliy vatanparvarlik tuyg'ularining yanada kengroq jonlanishiga va milliy mustaqillik uchun kuchli va o'ta makkor qushmanga qarshi ayovsiz va beshafqat kurashga o'tlanishiga turtki bo'ldi. Bu kurashda Farg'ona vodiysi eng oldingi saflardan birida bo'ldi. Bu yerda sovet hokimiyatiga qarshi kurash Buxoro va Xiva xonligidagi kurashdan o'zining tub mohiyatiga ko'ra keskin farq qilmasada, ayrim jihatlari bilan undan ajralib turgan edi. Jumladan, Turkiston o'lkasida tub joy aholi avval Rossiya imperiyasining mustamlaka zulmiga qarshi, sovet hokimiyati o'rnatilgach esa bolsheviklarning bu boradagi mustabid

tuzumiga qarshi keskin kurash olib borgan edilar. Rossiya imperiyasining yarim mustamlakasi hisoblangan Buxoro amirligi va Xiva Xonligida esa bu kurash Turkiston o'lkasidagidan ko'ra birmuncha boshqacharoq kechdi. Ammo bu kurash qanday shaklda bo'lmasin yagona g'oya, vatan mustaqilligi g'oyasi ostida olib borildi.

Turkiston militsiyasi qizil armiya holatiga o'tkaziladi, so'ngra militsiya bo'limlari sovet hukumati tomonidan qurolli qarshilik harakatiga qarshi o'tkazilayotgan kurashlarga jalb etildi. Turkiston ASSR Militsiya boshqarmasi boshlig'i 1920 yil 13 yanvarda yozgan o'z xisobotida quyidagilarni ma'lum qilgan edi: "Toshkent uezdining Xonobod va Pskent uchastkalarida "bosmachilar"ga qarshi uyushtirilayotgan janglarda militsiya xodimlari bilan harbiy qismlar birgalikda kurashmoqdalar.

Bundan tashqari, Farg'ona viloyatidagi dovonlarga militsiya postlari o'rnatilgan". 1923 yil 5 fevralda Qo'rg'ontepa qishlog'ida 15-otliq militsiya bo'linmasi Tursunov qo'rboshini 4 ta yigiti bilan qurshab oladi. Jangda qo'rboshi o'ladi, 2ta yigitini asir olishib, o'sha erda sudsiz-so'roqsiz otib tashlashadi. 14 fevralda Marg'ilonning Bo'tan qishlog'ida Yusufjon Maxsum qo'rboshining 80 kishilik yigitlari bilan militsiya va qizil armiyani birlashgan qo'shini o'rtasidagi jangda 50 yafqin qo'rboshi yigitlari o'ldiriladi, 2 kishi asir olinadi. Turkiston fronti harbiy tribunalining Qo'qondagi ko'chma sessiyasida Islomqul Sultoqulov (Islom Paxlovon), Yunus Ali Muxammad Musaev, Boyastan Shopulatov va Sulton Shopulatovlarning ishini ko'rib chiqib ularni otuvga hukm etdi. Vaxolanki Turkiston MIKning SSSR inqilobiy harbiy soveti a'zosi I. Hidiraliyev raisligida 1923 yil 2 dekabrda yig'ilishida ushbu qaror ijrosini to'xtatib turish haqida qaror chiqarishgan edi, biroq 8 dekabrda keyingi yig'ilishida O'rta Osiyo byurosi raisi YA. Rudzutak talabiga muvofiq yuqoridagi qaror bekor qilindi. Qo'rboshilar qatl etildi. Sovet hukumatining qatag'on siyosatidan qamoqdan ozod etilgan, yoki qamoqdagi xarakatning hatto oddiy qatnashchisi ham, tinch axolining harakat qatnashchilariga yordam berganlikda gumon qilingan kishilar ham qochib qutila olmadilar. Xalqni qo'rqitish va terror orqali qo'zg'olonchilarga qarshi kurash olib borildi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Xalq so'zi. Gazeta. - T.: "Sharq"- 2001 yil 2 may. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 1 mayda qabul qilingan "Qatag'on qurbonlarini yod etish kunini belgilash to'g'risida" gi Farmoni.
2. Шамсутдинов Р, Каримов Ш., Ўзбекистон тарихи / 3-китоб, Андижон- 2004, 236-b.
3. Rajabov Q. Farg'ona vodiysidagi istiqloqlilik harakati: mohiyati va asosiy rivojlanish bosqichlari.-Toshkent.: "Yangi nashr"- 2015.-215 b.
4. Р.Шамсутдинов. "Коллективлаштириш ва «катта террор» даврида қатағон қилинган ватандошларимизнинг хотира китоби"Самарқанд вилояти (1929- 1939 йиллар). Т.: "Янги аср авлоди"-2015.-315 с.
5. Алихонтўра Соғуний. "Туркистон қайғуси".-Т.: "Sharq"nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh taxriri-yati-2003.